Cevâhiru'l-Belâğa Kitabı Özelinde Me'ânî İlmi Bağlamında Günümüz Belâgat Kitaplarındaki Örneklerde Benzerlik Olgusu *

Ahmet Gezek | https://orcid.org/0000-0001-5941-9533
ahmetgezek02@hotmail.com
Yalova Üniversitesi | https://ror.org/01x18ax09
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Ananbilim Dalı, Yalova, Türkiye

Öz

Son yüzyıldır Arap ülkelerinde belâgat üzerine birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar içerik ve örnek yönüyle klasik dönemde yazılan belâgat kitaplarına benzemiştir. Modern dönemdeki önemli belâgat kitaplarından biri olan *Cevâhiru'l-belâğa*, Mısırlı bilgin ve dilci Ahmed el-Hâşimî (öl. 1943) tarafından telif edilmiş ve çeşitli eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabında Ebû Ya'kûb Sekkâkî (öl. 626/1229) ve Hatîb Kazvînî'nin (öl. 739/1338) kelâm ve felsefe ekolünü takip eden Hâşimî, belâgati me'ânî, beyân ve bedî' olarak üç bölüme ayırmış ve son dönemdeki birçok belâgat müellifi de aynı şekilde belâgati tasnif etmiştir. Bu çalışmada Ahmed el-Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-belâğa* kitabınının *fesahat-belâgat* kavramları ve *me'ânî* bölümüyle ilgili örnekleri incelenmiş ve müellifin kullandığı âyetlerin ve Arap şiirlerinin, Sekkâkî ve Hatîb Kazvînî'nin örnekleriyle benzerliği üzerine mukayeseler yapılmıştır. Yapılan kıyaslamada, fesahat-belâgat kavramları ve me'ânî ilmindeki bazı örneklerin günümüzde sadece Hâşimî tarafından değil, Abdülaziz 'Atîk (öl. 1976), Ahmed Matlûb (öl. 2018) ve Fadl Hasan Abbâs (öl. 2011) gibi son dönem Arap belâgati müellifleri tarafından kullanıldığı tespit edilmiş ve Ahmed el-Hâşimî dışında aynı örnekleri kullanan bu müelliflere dipnot ile atıf yapılarak işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâgati, Öğretim Metodu, Cevâhiru'l-Belâğa, Ahmed el-Hâşimî, Benzerlik Olgusu

Atıf Bilgisi

Gezek, Ahmet. "Cevâhiru'l-Belâğa Kitabı Özelinde Me'ânî İlmi Bağlamında Günümüz Belâgat Kitaplarındaki Örneklerde Benzerlik Olgusu". *Tetkik* 3 (Mart 2023), 161-178. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.46

Geliş Tarihi	25 Temmuz 2022
Kabul Tarihi	06 Kasım 2023
Yayım Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör – Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Beyan	* Bu makale, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Cevâhiru'l-Belâğa Kitabı Özelinde Me‘ânî İlmi Bağlamında Günümüz Belâgat Kitaplarındaki Örneklerde Benzerlik Olgusu" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.28
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

The Phenomenon of Similarity in the Examples in Contemporary Rhetoric Books Regarding Jawāhir al-Balāgha Book in the Context of Maʻānī Science *

Ahmet Gezek | https://orcid.org/0000-0001-5941-9533
ahmetgezek02@hotmail.com
Yalova University | https://ror.org/01x18ax09
Faculty of Islamic Studies, Department of Arabic Language and Rhetoric, Yalova, Türkiye

Abstract

In the last century, many studies on rhetoric have been carried out in Arab countries and these studies are similar to rhetoric books written in the classical period in terms of content and examples. *Jawāhir al-Balāgha*, one of the important rhetoric books in the modern period, was written by the Egyptian scholar and linguist Aḥmad al-Hāshimī (d. 1943) and was used as a textbook in various educational institutions. Hāshimī, who followed the theology and philosophy school of Abū Yaʿqūb al-Sakkākī (d. 626/1229) and Khaṭīb al-Qazwīnī (d. 739/1338) in his book, divided the science of rhetoric (*balāgha*) into three parts as *maʻānī, bayān,* and *badīʿ*. Many recent rhetoric authors have also classified the science of rhetoric in the same way. In this study, the samples of Aḥmad al-Hāshimī's *Jawāhir al-Balāgha* book related to the *fasāḥa-balāgha* Concepts and ilm al-*maʻānī* were examined and comparisons were made on the similarity of the Qur'anic verses and Arabic poems used by the author with the examples of Sakkākī and Khaṭīb al-Qazwīnī. In the comparison, it has been determined that some examples in the *fasāḥa-balāgha* Concepts and ilm al-*maʻānī* are used not only by Hāshimī, but also by recent Arab rhetoric writers such as ʿAbdulʻazīz ʿAtīq (d. 1976), Aḥmad Maṭlūb (d. 2018) and Faḍl Ḥasan ʿAbbās (d. 2011). In addition, the authors who used the same examples, except for Aḥmad al-Hāshimī, are pointed out with footnotes.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Teaching Method, Aḥmad al-Hāshimī, Jawāhir al-Balāgha, Similarity Phenomenon

Cite

Gezek, Ahmet. "The Phenomenon of Similarity in the Examples in Contemporary Rhetoric Books Regarding Jawāhir al-Balāgha Book in the Context of Maʻānī Science". *Tetkik* 3 (March 2023), 161-178. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.46

Date of submission	25 July 2022
Date of acceptance	06 October 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - A Internal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "The Phenomenon of Similarity in the Examples in Contemporary Rhetoric Books Regarding Jawāhir al-Balāgha Book: In the Context of Ma'ānī Science", orally delivered at the 2nd Turkish Symposium of Social Sciences. https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.28
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Arap belâgatinde, modern dönem olarak adlandırılan son bir buçuk asırda klasik dönemin görüşlerini takip edenlerle Arap belâgatini yeniden yorumlayanlar şeklinde iki ana akım ortaya çıkmıştır. Bu iki akımdan klasik dönemi takip edenler; metin, şerh ve haşiyelerden faydalanarak yeni bir üslup, anlayış ve son dönem okullarındaki eğitim tarzına göre belâgat kitapları yazmışlar ve bu belâgat kitaplarının önemli bir kısmında metodolojik olarak 13. ve 14. yüzyıldaki kelâm ve felsefe ekolünü takip etmişlerdir.[1] Kelâm ve felsefe ekolü takip edilerek yazılan belâgat kitapları arasında ön plana çıkan bir eser olan ve Arap dili üzerine eğitim veren birçok kurumda ders kitabı olarak okutulan *Cevâhiru'l-belâga* kitabı, Ahmed el-Hâşimî tarafından yazılmıştır. Mısırlı öğretmen, dilci ve edebiyatçı olan Ahmed el-Hâşimî, döneminin öne çıkan simalarından olan Cemâleddîn-i Efgânî (öl. 1897), Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937) ve Muhammed Abduh'tan (öl. 1905) dersler almış, bu kitabının yanında; *Üslûbu'l-hakîm fî menheci inşâi'l-kavîm*, *Cevâhiru'l-edeb fî sinâʿati lugati'l-Arab*, *Mîzânü'z-zeheb fî sinâʿati şiʿri'l-Arab*, *el-Kavâʿidü'l-esâsiyye li'l-lugati'l-Arabiyye*, *İnşâü'l-mükâtebâti'l-ʿasriyye li'l-lügati'l-Arabiyye* adlarında dil, gramer, aruz ve edebiyatla ilgili kitaplar ve makaleler telif etmiştir.[2] Çalışmamızın inceleme konusu olan *Cevâhiru'l-belâga*, müellifin diğer kitapları arasında öne çıkmış ve çeşitli ülkelerde basımları yapılarak sonraki belâgat çalışmalarına etki etmiştir. Bu çalışmada, müellifin *Cevâhiru'l-belâga* kitabının fesahat-belâgat kavramları ve meʿânî bölümünün alt başlıkları, klasik dönem kelâm ve felsefe ekolünün iki önemli temsilcisi Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ʿulûm* ve Hatîb Kazvînî'nin *el-Îzâh ve Telhîsu'l-miftâh* kitaplarının meʿânî bölümleriyle içerik ve örnekler yönünden mukayese edilmiştir. Benzer örnekler tespit edildikten sonra farklı modern belâgat kitaplarının, varsa benzerlik yönleri belirtilmeye çalışılmıştır.

1. Cevâhiru'l-belâğa Kitabının Sistematik Yapısı

Kitabında, Sekkâkî ve Hatîb Kazvînî ile sistematik hale gelen belâgattaki kelâm ve felsefe ekolünü takip eden Ahmed el-Hâşimî, fesahatin ve belâgatin tanımını yaparak ve bu iki kavram arasındaki farkları belirterek kitabına başlamış,[3] ardından belâgat

---

[1] Muhammed Ahmed Kâsim - Muhyiddîn Dîb, *ʿUlûmü'l-belâğa: el-Bedîʿ ve'l-beyân ve'l-meʿânî* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-kitâb, 2003), 63; Abdülazîz b. İbrâhîm, *ed-Delîl ilâ'l-mütûnü'l-ʿilmiyye* (Riyad: Dâru'l-Asmaʿî, 2000), 618; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/383; Hulusi Kılıç, "Ahmed el-Hâşimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/89.

[2] Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 1/90; Kılıç, "Ahmed el-Hâşimî", 2/89; Temâdur İbrâhîm ʿUkâşe, "el-Ehâdîsü'l-vâride fî kitâbi Cevâhiri'l-belâğa fi'l-meʿânî ve'l-beyân ve'l-bedîʿ, *Mecelletü'l-ʿUlûmi't-terbeviyye, ve'd-dirâsâti'l-insâniyye* 8/19 (2021), 93-94.

[3] Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meʿânî ve'l-beyân ve'l-bedîʿ*, thk. Yûsuf es-Sûmîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-ʿAsriyye, ts.), 19-45.

ilmini; me'ânî, beyân ve bedî' ilmi olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde me'ânî ilmi içinde değerlendirilen *haber-inşâ* meselesi, *müsned ve müsnedün ileyh*in halleri, *mutlak-takyîd*, *kasır-vasıl-fasıl*, *îcâz-itnâb-müsâvât* gibi konuları[4] inceleyen müellif ikinci bölümde beyân ilmine geçerek *teşbih, mecâz, isti'âre ve kinâyeyi* anlatmıştır.[5] Bedî' ilminde ise *tevriye, istihdâm, istitrât, iftinân, tıbâk, mukâbele, mürâ'âtü'n-nazîr, irsâd, idmâc, el-Mezhebü'l-kelâmî* gibi anlamı güzelleştiren otuz altı tane söz sanatı çeşidini *muhassinât-ı ma'neviyye* başlığı içinde izah eden[6] müellif; *cinâs, tashîf, izdivâc, seci' müvâzene, tarsî'* gibi lafzı güzelleştiren on altı tane söz sanatını *muhassinât-ı lafziyye* başlığı altında incelemiştir.[7]

Bu sistematik durum sadece *Cevâhiru'l-belâga* kitabına mahsus olmayıp son dönemde yazılan belâgat eserlerinde bazı bölüm veya alt başlıklardaki farklılıklara ve konuların bazen geniş, bazen ise özet bir biçimde ele alınmasına rağmen aynı sistem üzerine kurulmuş ve son dönemde yazılan birçok belâgat kitabında kelâm ve felsefe mektebinin metodolojisi devam etmiştir. Bu duruma Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin (öl. 1952) *'Ulûmü'l-belâğa*'sı; Hüseyin el-Mersafî'nin (öl. 1889) *el-Vesîletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-'Arabiyye* kitabının belâgat bölümü, Abdülaziz 'Atîk'in (öl. 1976) *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-me'ânî*, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'ilmü'l-beyân* ve *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: İlmü'l-bedî'* kitapları, Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in (öl. 2001) *Dürûsu'l-belâğa*'sı, Alî el-Cârim (öl. 1949) ve Mustafa Emîn'in (öl. 1953) *el-Belâgatü'l-vâdiha*'sı, Ahmed Matlûb'un (öl. 2018) *Esâlîb belâğiyye: el-Fesâha, el-belâğa, el-me'ânî*'si, Muhammed Ahmed Kâsim ve Muhyiddîn Dîb'in *'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*'si, Hâmid 'Avnî'nin *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa*'sı, Hasan İsmâ'îl Abdurrâzik'in (öl. 2008) *en-Nazmü'l-belâğî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*'i, Muhammed Ebû Mûsâ'nın *Hasâisu't-terâkîb*'i, Mustafâ es-Sâvî el-Cüveynî'nin (öl. 1988) *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Te'sîl ve tecdîd*'i, Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî'nin (öl. 2004) *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fünûnühâ*'sı, Fadl Hasan Abbâs'ın (öl. 2011) *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-me'ânî*'si ile *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-beyân ve'l-bedî'*'i örnek verilebilir.

2. Cevâhiru'l-belâğa'nın Fesahat ve Belâgat Kavramları ile İlgili Örneklerinde Benzerlik Olgusu

Fesahatin tanımını yaparak kitabına başlayan Ahmed el-Hâşimî, bu konuda Hatîb Kazvînî'yi takip edip[8] fesahatin; kelimede, kelamda ve mütekellimde olduğunu izah

4 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 46-215.
5 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 216-297.
6 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 298-324.
7 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 325-336.
8 Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2003), 13; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 7-8.

etmiştir. O, fesahati bozan şeylerden birinin harflerdeki mahreç zorluğu, telaffuz edilen sözün dile ağır gelmesi ve ifadedeki iticilik olduğuna dair açıklamalarından sonra İmruülkays b. Hucr'un (öl. 540);

غَدَائِرُهُ مُسْتَشْزِرَاتٌ إِلَى الْعُلاَ   تَضِلُّ العُقَاص فِي مُثَنًّى وَمُرْسَلِ

"Saçlarının önündeki örgüler yükseğe doğru kalkmış. Saçlarının diğer tarafları ya yana yatmış ya düz veya kıvrık."

beytini örnek olarak vermiş ve bu örnek hem Hatîb el-Kazvînî'de hem de son dönem belâgat kitaplarında kullanılmıştır.[9] Kullanımı herkes tarafından bilinmeyen sözcükler için söylenen garâbet için müellif, Temîm kabilesi şairlerinden Rü'be b. el'Accâc'ın (öl. 145/762);

وفَاحماً، ومَرْسِناً مُسَرَّجَا / *"Kandil gibi parıldayan zarif burnu"*

mısraını örnek olarak getirmiş[10] ve bu örnek hem Kazvînî tarafından[11] hem de son dönem belâgatçileri tarafından aynı bağlamda zikredilmiştir.[12]

Hâşimî, sözün Arap dilindeki sarf kurallarına muhalefet etmesine yönelik olarak ise Ebü'n-Necm el-'İclî'nin (öl. 130/747);

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الأَجْلَلِ / *"Hamd, yücelerin yücesi Allah'a mahsustur"*

mısraını örnek olarak vermiştir.[13] Bu örnek, Kazvînî ve klasik dönem farklı belâgat kitaplarında kullanılmış[14] ayrıca son dönem belâgatçileri kitaplarında bu örneğe yer vermişlerdir.[15]

---

9 Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-me'ânî* (Ürdün: Dâru'l-Furkân li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1997), 22; Hasen Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fünûnühâ* (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1996), 1/112; Abdülaziz 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2009), 18. Hasan el-Mersafî, *el-Vesîletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-Arabiyye* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-dîniyye, 2012), 1/465; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1993), 16.

10 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 21.

11 Kazvînî, *el-Îzâh,* 14; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 7.

12 Hâmid 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 3/28; *el-Belâğa*, Uluslararası Medine Üniversitesi Komisyonu (Medine: Câmi'atü'l-Medîneti'l-'âlemiyye, ts.), 39; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî,* 18.

13 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 23.

14 Kazvînî, *el-Îzâh,* 14; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 7; Celâlüddîn es-Suyûtî, *'Ukûdü'l-cümân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*, thk. Abdulhamîd Duhâ (Kahire: Dâru'l-İmâm Müslim li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', 2012), 29.

15 Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 1/114; Kâsim-Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 30; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 19; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 1/11; Hasan İsmâ'îl Abdurrâzik, *en-Nazmü'l-belâğî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk* (Mısır: Dâru't-Tıbâ'ati'l-Muhammediyye, 1983), 96; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 20; Ahmed Matlûb*, Esâlîb belâğiyye: el-Fesâha, el-belâğa, el-me'ânî* (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1980), 46.

Kelimenin fesahati konusundan sözün fesahatine geçen Ahmed el-Hâşimî, Kazvînî gibi sözün fesahatini bozan durumları sıralamıştır. Burada kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan telaffuz zorluluğundan söz ederken;

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرُ   وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرُ

"Harb'in mezarı metruk bir yerdedir. Onun mezarının yakınında hiçbir mezar yoktur." beytini[16] örnek olarak zikretmiştir. Bu beyit, Kazvînî,[17] klasik dönem bilginleri[18] ve günümüz belâgatçileri tarafından aynı bağlamda kullanılmıştır.[19] Beytin akabindeki;

كَرِيمٌ مَتّى أمْدَحْهُ أمْدَحْهُ والوَرَى   مَعِي وَإذَا مَا لمته لمُتهُ وَحدِي

"O saygın bir kimsedir. Ne zaman onu övsem insanlar benimle onu överler. Onu kötülediğimde ise tek başına kötülerim."

beytine,[20] Kazvînî[21] ve son dönem belâgatçileri tarafından yer verilmiştir.[22]

Kelime ve sözdeki fesahat kusurlarını anlatırken Hatîb Kazvînî'de geçen görüşleri kendi ifadeleriyle aktaran Ahmed el-Hâşimî, bazen Kazvînî'nin zikrettiği beyit ve mısraları örnek vermiştir. Hâşimî'nin Kazvînî'den aldıkları örnekler zikredilenlerle sınırlı olmayıp bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.[23] Bu bölümde dikkat çeken bir başka husus, Kazvînî'nin kullandığı örnekler sadece Ahmed el-Hâşimî'de değil, son dönemdeki belâgat kitaplarında kullanılmış olmasıdır.

3. Cevâhiru'l-belâğa'nın Me'ânî İlmindeki Örneklerinde Benzerlik Olgusu

Me'ânî ilminin alt başlıkları Hatîb Kazvînî'de; haber-inşâ, müsnedün ileyh ve müsnedin durumları, fiilin müteallakları, kasır, inşâ, fasıl-vasıl ve îcâz-itnâb-müsâvât şeklinde olmuştur. Alt başlıkların sıralanışı ile ilgili son dönem Arap belâgati müelliflerince bazen farklılıklar bulunsa da genel olarak bu yapıya uyulmaktadır. Çalışmamızın merkezinde Ahmed el-Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-belâğa* kitabı olduğundan, onun me'ânî ilminin alt başlıklarıyla ilgili sıralaması dikkate alınmıştır:

---

16 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 32.

17 Kazvînî, *el-Îzâh,* 16; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 8.

18 Yahyâ b. Hamza Müeyyed-billâh, *et-Tırâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2002), 3/30.

19 Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 25; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 1/117; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 1/18; Kâsim - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 33; Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 31; Muhammed Ebû Mûsâ, *Hasâisu't-terâkîb: Dirâse tahlîliyye limesâili 'ilmi'l-me'ânî* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 68; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 20; Alî el-Cârim – Mustafâ Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha: el-Beyân el-me'ânî el-bedî'* (Mısır: Dâru'l-Me'ârifi, ts.), 6.

20 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 32.

21 Kazvînî, *el-Îzâh,* 16; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 8.

22 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 1/19; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 26; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 1/118; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 20; Mersafî, *el-Vesîletü'l-edebiyye,* 1/466.

23 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 21-36; Kazvînî, *el-Îzâh,* 14-18.

3.1. Haber-İnşâ Konusundaki Örneklerde Benzerlik Olgusu

Me‘ânî ilmine Kazvînî gibi tanım yaparak başlayan müellif,[24] bu ilmi alt başlıklara ayırmış, ardından haber-inşa konusuna geçmiştir.

3.1.1. Haber Örneklerinde Benzerlik Olgusu

Haber konusunda sözün muktezâ-yı zahire uygun gelmemesi hususunda, zihni tereddütlü olmayan kimsenin kararsız ve zihni tereddütlü olan kimse konumuna indirgenmesiyle ilgili olarak müellif; **وَلا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ** / *"Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır."*[25] ve **وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إن النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ** / *"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."*[26] âyetlerini misal vermiş,[27] bu âyetlere aynı yerde Kazvînî[28] öncesinde Sekkâkî[29] ve son dönem belâgat müellifleri yer vermişlerdir.[30] Hâşimî, bilgisi veya tereddütü olmayan kimsenin haberi inkâr eden konumuna indirgenmesine yönelik olarak Hacl b. Nadla'nın;

جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضاً رُمْحَهُ   إِنَّ بَنِي عَمِّكَ فِيهِمْ رِماحٌ

"Şakîk mızrağını yana yatırmış olduğu halde geldi. (Amca oğlu dedi ki;) Senin Amcaoğulların, arasında mızraklar vardır."

beytini zikretmiş,[31] bu beyit; Sekkâkî,[32] sonrasında Kazvînî[33] ve günümüz belâgat bilginleri tarafından kullanılmıştır.[34]

3.1.2. İnşâ Örneklerinde Benzerlik Olgusu

Haberden sonra inşâ konusuna geçen Hâşimî, Kazvînî gibi öncelikle emrin çeşitlerini sıralamıştır: Tehdit anlamındaki emir için **اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ** / *"Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."*[35] âyetini; muhatabı aciz

---

24 Kazvînî, *el-Îzâh,* 23-24; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 12; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 46-51.

25 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Hûd 11/37.

26 Yûsuf 12/53.

27 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 58.

28 Kazvînî, *el-Îzâh,* 29; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 14.

29 Ebû Ya‘kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm,* thk. Nü‘aym Zürzûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘ilmiyye, 1987), 173.

30 Kâsim-Dîb, *‘Ulûmü'l-belâğa,* 280; Merâğî, *‘Ulûmü'l-belâğa,* 50; Habenneke, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye,* 2/113; Cârim-Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha,* 162; Mustafâ es-Sâvî el-Cüveynî, *el-Belâğatü'l-‘Arabiyye: Te'sîl ve tecdîd* (İskenderiye: Münşeâtü'l-Me‘ârif, 1985), 20; Abbâs, *İlmü'l-me‘ânî,* 132.

31 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 59.

32 Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm,* 174.

33 Kazvînî, *el-Îzâh,* 31; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 14.

34 Abdurrâzik, *en-Nazmü'l-belâğî,* 140; Habenneke, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye,* 1/184; Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 102; ‘Atîk, *fi'l-Belâgati'l-‘Arabiyye,* 62; Merâğî, *‘Ulûmü'l-belâğa,* 51; ‘Alevî, *et-Tırâz,* 108; Cüveynî, *el-Belâğatü'l-‘Arabiyye,* 17, Abbâs, *İlmü'l-me‘ânî,* 131.

35 Fussilet 41/40.

bırakma anlamındaki emir için فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِثْلِه / *"Haydin onun benzeri bir sûre getirin"*[36] âyetini; ihanet anlamındaki emir için كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا / *"De ki: "(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!""*[37] âyetini; temenni anlamına gelen emir için;

أَلاَ أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلاَ انْجَلِي   بصُبْحٍ وما الإِصْبَاحُ مِنْكَ بَأَمْثَلِ

"Ey uzun gece! Sökmez mi şafağın... Gerçi sabah senden iyi olmaz."

beytini örnek vermiş,[38] bu örnekler Kazvînî[39] ve modern dönem belâgatçiler tarafından kullanılmıştır.[40] *Cevâhiru'l-belâğa*'nın bu bölümünde konu anlatımı kısa tutulduğundan benzerlik olgusu ilk bölümdeki kadar yoğun olmamış, ayrıca günümüz belâgat kitaplarında yukarıdaki örnekler tekrar edilmiştir.

Sekkâkî ve Kazvînî, nehiy konusunda özet anlatım yapıp âyetlerden ve Arap şiirinden örnek vermediklerinden Hâşimî'nin nehiy ile ilgili örneklerinde benzerlik oluşmamış ve Hâşimî üçüncü olarak istifhâm konusuna geçmiştir. İstifhâm ile ilgili olarak هل edatının diğer edatlardan farklı özelliklerini anlatırken فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ / *"Şimdi siz şükrediyor musunuz?"*[41] âyetini; أَيَّانَ edatının hangi anlamda kullanıldığını beyan ederken يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ / *"O kıyamet günü ne zaman?" diye sorar."*[42] âyetini; أَنّى edatının أَيْنَ anlamında kullanılmasına يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَاۜ / *"Meryem! Bu sana nereden geldi?"*[43] âyetini; كَمْ edatının istifhâm olarak kullanımına كَمْ لَبِثْتُمْۜ / *"Ne kadar kaldınız?"*[44] âyetini; أَيُّ edatıyla ilgili olarak اَيُّ الْفَرٖيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا / *"İki topluluktan hangisinin bulunduğu yer daha hayırlı"*[45] âyetini örnek vermiştir. Sonrasında istifhâmın aslî anlamı dışında kullanımını izah eden Hâşimî; istifhâmın inkar manasında kullanılmasına اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَۚ / *"Siz Allah'tan başkasını mı çağırırsınız?"*[46] âyetini; imkansızlık anlamında kullanılmasına اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبٖينٌۙ / *"Nerede onlarda öğüt almak?! Oysa kendilerine (gerçeği) açıklayan bir peygamber gelmişti."*[47] âyetini; batıla karşı uyarı anlamında kullanılmasına اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ *"Sağırlara sen mi duyuracaksın; yahut körleri sen mi doğru yola iletecek-sin?"*[48] âyetini; yoldan sapanlara karşı uyarı anlamında فَاَيْنَ تَذْهَبُونَۜ / *"(Hâl böyle iken)*

36 el-Bakara 2/23.
37 el-İsrâ 17/50.
38 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 72.
39 Kazvînî, *el-Îzâh,* 116-117; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 57.
40 Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 111-114; Cüveynî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye,* 22-23; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 1/233-236; Abbâs, *İlmü'l-me'ânî,* 151-152; Kâsim-Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 284-286; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 2/90-91.
41 el-Enbiyâ 21/80.
42 el-Kıyâme 75/6.
43 Âli İmrân 3/37.
44 el-Kehf 18/19.
45 Meryem 19/73.
46 el-En'âm 6/40.
47 ed-Duhân 44/13.
48 ez-Zuhruf 43/40.

nereye gidiyorsunuz?"[49] âyetini örnek olarak vermiş ve [50] örnekleri aynı bağlamda Kazvînî kullanmıştır.[51] Yine bu örneklerin birçoğu Kazvînî'den önce Sekkâki tarafından kullanılmış[52] ve günümüz belâgat müellifleri kitaplarında onlara yer vermişlerdir.[53]

Temennî ile ilgili olarak özet bir anlatım yapıp birkaç âyet ve şiir örneği veren Kazvînî'nin bu durumuna karşın[54] Sekkâkî, âyet ve şiir ile misal getirmemiştir.[55] Hâşimî bu konuda **هَلْ** edatının temenni anlamında kullanılmasıyla ilgili olarak **فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا** / *"Şimdi bizim için şefaatçılar var mı ki bize şefaat etseler"*[56] âyetini örnek olarak vermiş[57] ve bu örneği aynı bağlamda Kazvînî[58] ve son dönem Arap belâgati müellifleri kullanmıştır.[59] Nidâ ile ilgili olarak da özet konu anlatımı yapan Sekkâkî ve Kazvînî, burada âyet ve şiir örnekleri vermediklerinden konuyla ilgili örnek benzeşmesi oluşmamıştır.

3.2. Müsnedün ileyh ve Müsnedin Halleri Konusundaki Örneklerde Benzerlik Olgusu

Müsnedün ileyh ve müsnedin durumlarıyla ilgili farklı açılarda konuyu değerlendirip örnekler veren Hâşimî; acı ve sancıdan dolayı müsnedün ileyhin hazfedilerek sözün kısa tutulmasına

قَالَ لي كَيفَ أَنْت قُلتُ عَليلُ ... سَهرٌ دَائِم وحزن طَوِيل

"Bana "Nasılsın" dedi. "Hastayım" dedim. Devamlı uykusuzluk ve uzun hüzün."

beytini; söz hitap makamında olduğundan dolayı müsnedün ileyhin zamir olarak getirilmesine

وأَنْتَ الَّذِي أخلفتني مَا وَعَدتَنْي ... وأشمَتَّ بِي من كَانَ فِيكَ يَلومُ

"Sensin, bana vadettiğini bozan, Seni kınayan kimsenin diline düşüren."

beytini; sözün gaiplik makamında olmasından ötürü zamir olarak getirilmesine **اِعْدِلُواْ هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۘ** / *"Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır."*[60] âyetini örnek vermiştir.

---

[49] et-Tekvîr 81/26.

[50] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 80-84.

[51] Kazvînî, *el-Îzâh,* 109-115; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 56.

[52] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 309-315.

[53] Cüveynî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye,* 25; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 95; Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn, *Dürûsu'l-belâğa*, thk. Hafnî Nâsıf vd. (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-eser, 2004), 51-53; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 66-70; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 2/99-104; Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 119-122.

[54] Kazvînî, *el-Îzâh,* 108.

[55] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 307.

[56] el-A'râf 7/53.

[57] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 87

[58] Kazvînî, *el-Îzâh,* 108.

[59] Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 127; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 198; İbn Useymîn, *Dürûsu'l-belâğa*, 56; Kâsim-Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 303; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 62.

[60] el-Mâide 5/8.

Benzer şekilde zamirin mercisi üzerine takdim etmesine هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ / *"O Allah birdir."*[61] âyetini; müsnedün ileyhin ismi işaretle marifelik kazanmasına اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ / *"İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[62] âyetini; müsnedün ileyhin elif-lâm ile mârife olmasına وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰىۚ / *"Erkek, kız gibi değildir."*[63], عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۜ / *"Gaybı da, görülen âlemi de bilendir."*[64] ve اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ / *"İnsan gerçekten ziyan içindedir."*[65] âyetlerini; müsnedün ileyhin izafet ile mârifelik kazanmasına

هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ اليَمَانينَ مُصْعِدُ ... جَنِيبٌ وَجُثْمَانِي بِمَكَّةَ مُوثَقُ

"Benim arzum, Yemenli kafile ile uzaklaşmakta ve onları takip etmektedir. Fakat cismim Mekke'de kalmıştır."

beytini; müsnedün ileyhin çokluktan dolayı nekre olmasına وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَۜ / *"(Ey Muhammed!) Eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, senden önce de nice peygamberler yalancı sayılmıştır."*[66] âyetini; müsnedün ileyhin azlık ifade etme gayesiyle nekre olarak gelmesine وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ / *"Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür."*[67] âyetini örnek vermiş[68] ve bu örnekler Kazvînî tarafından kullanılmıştır.[69]

Müsnedün ileyh ve müsnedle ilgili örneklerin ve alt başlıkların hem Hâşimî de hem de Kazvînî ve Sekkâkî'de çok olması sebebiyle benzer örneklerin hepsi burada zikredilmeyip sadece bir kısmına değinilmiştir. Ayrıca yukarıdaki örnekler Kazvînî'den önce Sekkâkî tarafından aynı bağlamda kullanılmış[70] ve bu örneklere son dönem Arap belâgati müelliflerince yer verilmiştir.[71]

3.3. Fiilin Müteallıklarıyla İlgili Örneklerde Benzerlik Olgusu

Fiilin müteallıklarıyla ilgili, müsnedün ileyh ve müsnedin durumlarına göre özet bir anlatım yapan Hâşimî, tahsis anlamı katma maksadıyla mefûlün fiil üzerine takdim etmesine اِيَّاكَ نَعْبُدُ / *"(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz."*[72] âyetini; kelimedeki öğelerin sıralarının mana karışıklığını önlemek için yer değiştirmesine وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى / *"Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi"*[73] âyetini örnek vermiş[74] ve bu iki

---

[61] el-İhlâs 112/1.
[62] el-Bakara 2/5.
[63] Âli İmrân 3/36.
[64] el-En'âm 6/73.
[65] el-Asr 103/2.
[66] el-Fâtır 35/4.
[67] et-Tevbe 9/72.
[68] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 104-121.
[69] Kazvînî, *el-Îzâh,* 39-50; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 18-22.
[70] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 176-186.
[71] Kâsim-Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 312-333; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 85-90; Abdurrâzik, *en-Nazmü'l-belâğî,* 190, 210-213.
[72] el-Fâtiha 1/5.
[73] Yâsîn 36/20.
[74] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 163-164.

âyetten birincisi aynı bağlamda Kazvînî[75] ve her ikisi Sekkâkî tarafından kullanılmıştır.[76] Ayrıca günümüz belâgat kitaplarında bu misallere yer verilmiştir.[77] Hâşimî bu konuyu özet olarak ele aldığından dolayı örnek benzerliği az olmuştur.

3.4. Kasr-Fasl-Vasl ile İlgili Örneklerde Benzerlik Olgusu

Kasr konusunu özetle ele alan Hâşimî, kasrın **إنما** ile olmasına **إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ** / *"Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar."*[78] âyetini; mevsufun sıfat ile kasır edilmesine **وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌۚ** / *"Muhammed, ancak bir peygamberdir."*[79] âyetini örnek vermiş,[80] bu âyetler aynı bağlamda Kazvînî'de,[81] öncesinde Sekkâkî'de,[82] ve modern dönem belâgat kitaplarında zikredilmiştir.[83] Kasırdan sonra fasl ve vasla geçen Hâşimî, iki cümle arasında tam bir anlam birlikteliğinin olmasına; **اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَۚ اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنٖينَۙ** / *"Bildiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren"*[84] âyetini ve **فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى** / "*Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"*"[85] âyetini örnek olarak vermiştir. Şibh-i kemâl-i ittisâle (İki cümle arasında anlam birlikteliği varmış gibi olmasına) **وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إن النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ** / "*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."*[86] âyetini ve

زَعَمَ العَواذلُ أنني فِي غَمْرَةٍ   صَدَقوا وَلَكِن غَمْرتي لَا تَنْجَلي

"Beni kınayanlar, sıkıntıda olduğum iddiasında bulundular. (Onlara cevabım:) Doğru söylediler. Ama ben sıkıntımı belli etmem."

beytini zikretmiştir. Kemâl-i inkıtâya (İki cümlenin tam olarak birbirinden ayrılmasına);

وَقَالَ رَائِدُهم أرْسُوا نُزَاوِلُهَا   فَحَتْفُ كُلِّ امرِئٍ يجْرِي بمقدارِ

"Onların kaptanı dedi ki: (Gemiyi) demirleyin! Savaşa başlayalım! Herkesin eceli zamanı geldiğindedir." beytini misal vermiştir. Şibh-i kemâl-i inkıtâya (İki cümlenin birbirinden ayrıymış gibi durmasına);

وتَظُنُّ سَلْمَى أَنَّنِي أَبْغِي بِهَا   بَدَلاً أُرَاهَا في الضَّلَالِ تُهِيمُ

"Selma, ona başka birini aradığımı zannediyor. Bana göre o yanlış düşünceler içinde dolaşıyor."

---

75 Kazvînî, *el-Îzâh,* 94; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 45.
76 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 333-336.
77 Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 107; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 1/383.
78 el-Fâtır 35/28.
79 Âli İmrân 3/144.
80 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 167-173.
81 Kazvînî, *el-Îzâh,* 103-107; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 50.
82 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 289-300.
83 Abbâs, *İlmü'l-me'ânî,* 361, 382; Cüveynî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye,* 36-37; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 153; Cârim-Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha,* 220.
84 eş-Şuarâ 26/132-133.
85 Tâhâ 20/120.
86 Yûsuf 12/53.

beytini ve وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْۙ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ / *"Fakat şeytanlarıyla (münafik dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)"*[87] âyetini örnek olarak getirmiştir. Ahmed el-Hâşimî, yukarıdaki örnekleri Kazvînî'nin örnekleri ile aynı getirmiş,[88] Kazvînî'den önce bu örnekleri aynı bağlamda Sekkâkî kullanmıştır.[89] Modern belâgat kitabı müellifleri ise Hâşimî gibi yukarıdaki örneklere kitaplarında yer vermişlerdir.[90] İlk bölümden itibaren âyetlerdeki ve Arap şiirlerindeki benzerlik olgusu burada da devam etmiştir. Günümüz belâgat kitaplarındaki bu benzerliğin bazı kitaplardaki ifadelerde tekrar boyutuna kadar ulaştığını söylemek mümkündür.

3.5. Cevâhiru'l-belâğa'nın Îcâz-İtnâb-Müsâvât Konusundaki Örneklerinde Benzerlik Olgusu

Bu bölümde, önceki bölümlerde olduğu gibi Kazvînî'nin metodunu takip edip benzer örnekler veren Hâşimî, îcâz ile ilgili olarak; sözün manayı karşılayacak şekilde alışılagelmiş olandan daha az lafızla söylenmsine خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ / *"Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir."*[91] âyetini; sözün maksadını aşan bir şekilde az sözle ifade edilmesine

والْعَيْشُ خَيْرٌ فِي ظِلاَلِ النَّوْكِ مِمَّنْ عَاشَ كدّ

"Ahmakça yaşamak, yorucu bir şekilde yaşamaktan daha iyidir."

beytini; kendisinde birçok anlam ihtiva eden îcâzâ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ *"Kısasta sizin için hayat vardır."*[92] âyetini; şartın cevabının hazfedilmesine وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ / *"Ateşin karşısında durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen!"*[93] âyetini örnek vermiştir. Bu misaller Kazvînî[94] ve Sekkâkî tarafından kullanılmış[95] ve günümüz belâgat kitaplarında bunlara yer verilmiştir.[96]

Îcâzdan sonra itnâba geçen Hâşimî, itnâbın kısımlarını sıralamıştır: Genel bir lafızdan sonra hâs bir lafzın gelmesineحَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى / *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* âyetini;[97] kapalı bir ifadeden sonra açıklayıcı bir ifadenin gelmesine وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ / *"Ona şu durumu kesin olarak bildirdik:*

87 el-Bakara 2/14-15.

88 Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 183-186; Kazvînî, *el-Îzâh,* 122-125; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 60-65.

89 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 259-265.

90 Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 189-194; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 168-172; İbn Useymîn, *Dürûsu'l-belâğa*, 81-84; Abbâs, *İlmü'l-me'ânî,* 409-418; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 2/120-123; Kâsim-Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa,* 352-355.

91 el-A'râf 7/199.

92 el-Bakara 2/179.

93 el-En'âm 6/27.

94 Kazvînî, *el-Îzâh,* 139-147; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 72-74.

95 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* 277.

96 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 176-177; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 183-189.

97 el-Bakara 2/238.

"Sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak."" âyetini;[98] pekiştirme amacıyla olan tekrar için كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۜ / *"Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!"* âyetini;[99] teşvik amacıyla olan tekrar için وَقَالَ الَّذ۪ٓي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَب۪يلَ الرَّشَادِۚ يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ / *"O inanan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim. Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır.""*[100] âyetlerini misal vermiştir. Dua maksadıyla araya giren söz için;

إنَّ الثَّمَانِينَ - وَبُلِّغْتَها - قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إلَى تُرْجُمانٍ

"Gerçekten seksenli yaş -Sen de o yaşa ulaşasın- kulağımı tercümana muhtaç etmiş."
beytini; bir konuya dikkat çekmek maksadıyla araya giren söz için;

واعْلَمْ فَعلمُ المرْءِ يَنْفَعهُ أَن سَوْفَ يأتي كل مَا قُدِرا

"Şunu bil ki -Kişinin bilgisi ona fayda verir- kaderde olan her şey bir gün gelecektir."
beytini; pekiştirme maksadıyla araya giren söz için وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْناً عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ ف۪ي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ ل۪ي وَلِوَالِدَيْكَۜ اِلَيَّ الْمَص۪يرُ / *"İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır."*[101] âyetini örnek getirmiştir. Tıbâk gibi edebî sanat gayesiyle gelen söz için;

وَخُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتِ لَهِيبَهُ -يَا جَنَّتِي- لَرَأيْتِ فِيهِ جَهَنَّما

"Eğer sen, kalbimin ateşli atışını görseydin, -Ey Cennetim- Ondaki Cehennemi de görürdün."
beytini; bir şeyin azametini ve büyüklüğünü pekiştirmek için وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظ۪يمٌۙ / *"-eğer bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir-"* âyetini; bir sözü, nükte ifade eden bir şeyle bitirmek için;

وَإنّ صَخْراً لتأتَمّ الْهُدَاةُ به كَأَنَّهُ عَلَمٌ في رأْسِهِ نارُ

"Gerçekte kılavuzlar, Sahr ile yol bulur. Sanki o, başında ateş olan bir bayrak (dağ)tır."
beytini; bir cümlenin akabinde o cümlenin anlamını içeren başka bir cümlenin gelmesine yönelik; وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُۜ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا / *"De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur""*[102] âyetini ve ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُواۜ وَهَلْ نُجَاز۪ٓي اِلَّا الْكَفُورَ / *"Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız."*[103] âyetini misal getirmiştir. Yanlış anlam ihtimalini ortadan kaldırma maksadıyla getirilen cümle için;

فَسَقَى دِيَارَكَ - غَيْرَ مُفْسِدِها - صَوْبُ الرَّبِيعِ وَدِيمَةٌ تَهْمِي

"O yağmur, senin diyarına yağdı -orayı bozmadan (sel almadan)- Kararınca yağıp duran faydalı bahar yağmuru."

---

98 el-Hicr 15/66.
99 et-Tekâsür 102/3-4.
100 el-Mü'min 40/38-39.
101 Lokmân 31/14.
102 el-İsrâ 17/81.
103 Sebe' 34/17.

beytini; bir nükteden ötürü, cümlenin ana öğelerinden olmayan bir ifadenin cümleye eklenmesine yönelik;

صبَبْنَا عَلَيْهَا - ظَالِمِينَ - سِيَاطَنَا   فَطَارَتْ بِهَا أَيْدٍ سِرَاعٌ وَأَرْجُلُ

"Kırbacımızı ona vurduk -zalimce-. Böylece elleri ve ayakları hızlıca uçuştu."
beytini örnek olarak getirmiş,[104] bu örnekler Kazvînî'de[105] ve günümüz belâgat kitaplarında zikredilmiştir.[106] İtnâbtan sonra müsâvât ile ilgili özet bir anlatım yapıp sadece bir âyet ve şiir örneği veren Hâşimî sonrasında bu konuya yönelik alıştırmalara geçmiş, fakat bu çalışmamızda sadece konu anlatımlarında geçen âyet ve Arap şiiri örneklerine yer verildiğinden alıştırmalarla ilgili benzerlik durumlarına yönelik karşılaştırma yapılmamıştır.

Sonuç

Ahmed el-Hâşimî tarafından yeni bir üslup ve anlayışla kaleme alınan *Cevâhiru'l-belâğa* kitabının modern belâgat kitapları arasında ayrıcalıklı bir konumu olmuştur. Hâşimî bu kitabında sistematik olarak, 13. ve 14. yüzyılda yaygınlaşan kelâm ve felsefe ekolünü takip etmiş ve belâgat ilmini; *me'ânî, beyân* ve *bedî'* olmak üzere üç kısma ayırmıştır. *Me'ânî* ilmine geçmeden önce fesahat ve belâgatin ne olduğunu ve iki kavram arasındaki farkları izah eden Hâşimî bir çok yerde Kazvînî'nin örneklerinin aynısını kullanmış ve son dönem belagat kitabı müellifleri de benzer şekilde Kazvînî'nin âyet ve Arap şiirlerinden örneklerine kitaplarında yer vermişlerdir.

Me'ânî ilmine haber ve inşâ ile başlayan Hâşimî'nin örneklerinin bazısı, Kazvînî'nin zikrettiği âyet ve Arap şiiri örnekleri ile aynı olmuştur. Bu bölümden itibaren Kazvînî'nin verdiği örneklerin bazısının da Sekkâkî tarafından kullanıldığı müşahade edilmiş ve aynı misaller günümüzdeki farklı belâgat kitaplarında kullanılmıştır. Fasıl ve vasıl ile ilgili benzer şekilde Kazvînî'nin misallerine kitabında yer veren Hâşimî, yine bu hususta yalnız kalmamış, muhtelif belâgat kitaplarında örnekler tekrar edilmiştir. Kazvînî'nin bu konuda kullandığı bazı örnekleri, önceki konuda olduğu gibi kendisinden önce Sekkâkî zikretmiştir. Îcâz, itnâb ve müsâvât konusunda yukarıdaki benzerlik olgusu devam etmiş ve son dönem belâgat kitaplarında, aynı örneklerin çokluğu mülahaza edilmiştir. Şöyle ki bazen Kazvînî'nin Sekkâkî'den aldığı düşünülen veya Sekkâkî'de geçmeyen örnekler günümüz belâgat kitaplarında aynı bağlamda kullanılmış, bazen de Sekkâkî ve Kazvînî'de geçmeyen örnekler modern belâgat kitaplarında yer almıştır.

---

[104] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* 202-205.

[105] Kazvînî, *el-Îzâh,* 152-159; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh,* 76-79.

[106] Matlûb, *Esâlîb belâğiyye,* 231-244; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa,* 192-198; İbn 'Useymîn, *Dürûsu'l-belâğa*, 93-97; Cârim – Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha,* 247-248; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* 2/69-86; Abbâs, *İlmü'l-me'ânî,* 483-504; 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye,* 189-196; 'Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih,* 2/139-144.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve manasındaki incelikleri kavrama gayesiyle yazılan son yüzyıldaki belâgat kitaplarının bir çoğunda, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u ve Hatîb Kazvînî'nin *el-Îzâh ve Telhîsu'l-miftâh*'ındaki örneklerin tekrar edilmesi belâgat ilminde şekilciliğe neden olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde, Kazvînî'den sonra belâgat ilminin şekilciliğe girdiğine dair dile getirilen görüşlere karşın, modern belâgat kitaplarında Kazvînî'nin örneklerinin tekrar edilmesi, Arap belâgatindeki muhtemel şekilciliğin son dönemde güçlendiğine veya arttığına dair bizlere ipuçları vermektedir.

Me'ânî ilminde örnek verilen âyetler ve şiirlerle ilgili bu araştırma sonucunda, örneklerdeki benzerlik olgusunun sadece Ahmed el-Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-belâğa* kitabına has bir olgu olmadığı, benzer durumun birçok belâgat kitabında var olduğu gözlemlenmiştir. Bunlara Abdülaziz 'Atîk'in *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-me'ânî*'si, Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin *'Ulûmü'l-belâğa*'sı, Alî el-Cârim ve Mustafa Emîn'in *el-Belâgatü'l-vâdiha*'sı, Ahmed Matlûb'un *Esâlîb belâğiyye: el-Fesâha, el-belâğa, el-me'ânî*'si, Muhammed Ahmed Kâsim ve Muhyiddîn Dîb'in *'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*'si, Hâmid 'Avnî'nin *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa*'sı, Hasan İsmâ'îl Abdurrâzik'in *en-Nazmü'l-belâğî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*'i, Muhammed Ebû Mûsâ'nın *Hasâisu't-terâkîb*'inde, Mustafâ es-Sâvî el-Cüveynî'nin *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Te'sîl ve tecdîd*'i, Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in *Dürûsu'l-belâğa*'sı, Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî'nin *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fünûnühâ*'sı, Fadl Hasan Abb âs'ın *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-me'ânî*'si örnek verilebilir. İsmi geçen belâgat kitapları içinde, Habenneke'nin *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*'sinin ve Fadl Hasan Abbâs'ın *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ*'sının, örneklerin çeşitliliği, konu anlatımlarındaki özgünlüğü, uzun anlatımları, ifadelerdeki doyuruculuğu ve bu durumlara bağlı olarak benzerlik olgusunun azlığı ile diğer modern belâgat kitaplarından daha özgün konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça | References

Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâğa fünûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-me'ânî.* Ürdün: Dâru'l-Furkân li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', 4.Basım, 1997.

Abdurrezzâk, Hasan İsmâ'îl. *en-Nazmü'l-belâğî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk.* Mısır: Dâru't-Tıbâ'ati'l-Muhammediyye, 1983.

Abdülazîz b. İbrahim. *ed-Delîl ilâ'l-mütûnü'l-'ilmiyye.* Riyad: Dâru'l-Asma'î, 2000.

'Atîk, Abdülaziz. *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-me'ânî.* Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2009.

'Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa.* 5 cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.

Cârim, Alî – Emîn, Mustafâ. *el-Belâğatü'l-vâdiha: el-Beyân el-me'ânî el-bedî'.* Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.

Cüveynî, Mustafâ es-Sâvî. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Te'sîl ve tecdîd.* İskenderiye: Münşeâtü'l-Me'ârif, 1985.

Ebû Mûsâ, Muhammed. *Hasâisu't-terâkîb: Dirâse tahlîliyye limesâili 'ilmi'l-me'ânî.* Kahire: Mektebetü Vehbe, 7. Basım, ts.

Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'.* thk. Yûsuf es-Sûmîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.

Kâsim, Muhammed Ahmed – Dîb, Muhyiddîn. *'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî.* Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-kitâb, 2003.

Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb. *Telhîsu'l-miftâh*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.

Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2003.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kılıç, Hulusi. "Ahmed el-Hâşimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/89. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Matlûb, Ahmed. *Esâlîb belâğiyye: el-Fesâha, el-belâğa, el-me'ânî.* Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1980.

Merâğî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmü'l-belâğa.* 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1993.

Mersafî, Hasan. *el-Vesîletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'ş-şer'iyye.* Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-dîniyye, 2012.

Meydânî, Abdurrahmân Hasen Habenneke. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fünûnühâ.* 2 cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1996.

Müeyyed-billâh el-'Alevî, Yahyâ b. Hamza. *et-Tırâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz.* 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2002.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'ulûm.* thk. Nü'aym Zürzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1987.

Suyûtî Celâlüddîn. *'Ukûdü'l-cümân fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*. thk. Abdulhamîd Duhâ. Kahire: Dâru'l-İmâm Müslim li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', 2012.

'Ukâşe, Temâdur İbrâhîm. "el-Ehâdîsü'l-vâride fî kitâbi Cevâhiri'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'. *Mecelletü'l-'Ulûmi't-terbeviyye, ve'd-dirâsâti'l-insâniyye* 8/19 (2021), 93-94.

el-Belâğa. Uluslararası Medine Üniversitesi Komisyonu. Medine: Câmi'atü'l-Medîneti'l-'âlemiyye, ts.

'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Dürûsu'l-belâğa*, thk. Hafnî Nâsıf vd. Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 2004.

Ziriklî , Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. 15. Basım. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.